

vashatók, szintén Ortutay kézírásával. A gyűjtést Ortutay Gyula 1943 nyarán végezte a Bácskába telepített bukovinai székelyek körében. A szövegek több adatközlőtől származnak; közülük egyelőre Tamás Gergelyné és Várda Titusz azonosítható bizonyosan. Ortutay két szöveget közölt a bácsjózseffalvi gyűjtésből 1943-ban (ezek gépiratát azonban az aukció 10. tételéhez sorolták), és még az 1970-es években is tervezte a korpusz kiadását. Ily módon tehát közgyűjteménybe került Ortutay egy eddig kiadatlan és lappangó, bukovinai székely népköltési gyűjtése.

Az Ortutay Gyula hagyatékának árverésre került tételeiről (kéziratok, könyvek, műtárgyak, személyes iratok stb.) készült részletes katalógus elérhető az Arte Galéria Aukciós Archivumában, a 64. aukció anyagánál (www.arte.hu), egy példányát archivált formában pedig az MTA BTK NI Adattárában helyeztük el. Ezek a fotók és kéziratok természetesen további kutatást igényelnek, akárcsak Ortutay Gyula néprajzi munkássága vagy az egyéniségkutató meseértelmezési irányzat.

GULYÁS JUDIT

Ortutay Gyula hagyatékáról

2015. november 19-én A Tudomány Ünnepe programsorozat keretében az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete, a Néprajzi Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya *A néprajztudomány kézíratos forrásainak sorsa a 21. században I. – Új szerzemények a mesekutató Ortutay Gyula tudományos hagyatékából* címmel szervezett tudományos rendezvényt. Granasztói Péter, Gulyás Judit és Landgraf Ildikó előadásaikban bemutatták a 2015. május 10-én árverésre bocsátott Ortutay-hagyaték szakvéleményeik nyomán védetté nyilvánított tételeit és kamarakiállítást rendeztek a Néprajzi Múzeum és az MTA BTK Néprajztudományi Intézet összefogásával megvásárolt dokumentumokból és fényképekből.

Az ARTE Galéria és Aukciós Iroda által rendezett árverésen Ortutay Gyula hagyatékából 293 tétel: műtárgyak, személyes iratok, hivatalos dokumentumok kerültek kalapács alá.¹ Köztük a néprajztudomány, a magyar folklorisztikai kutatások szempontjából fontos kéziratok, gyűjtési naplók, a mesekutató gyűjtéseivel kapcsolatos levelek, ajánlások, fényképek. Ortutay Gyula, aki a 20. századi magyar folklorisztika iskolateremtő egyénisége, az 1940-es

¹ Ld. Ortutay Gyula (1910–1978) néprajztudós, politikus hagyatéka. Részletes katalógus, ARTE Galéria és Aukciós Iroda. http://www.arte.hu/index.php?option=com_phocadownload&view=file&id=15&Itemid=133&lang=en

évektől haláláig fontos politikai, közéleti és tudományos tisztségeket viselt, rendkívül aktív tudományszervezői tevékenységet végzett. Ezen hivatalok, pozíciók betöltése nyomán hatalmas iratanyag, levelezés keletkezett, amelyeknek jelentős része jó ideje levéltárakban, archívumokban kutatható,² de gyűjtési kézírataiból, terepmunkáinak dokumentumaiból jelentős tételek most kerültek a nyilvánosság elé.

A hagyaték eladásra kínált anyagát bemutató katalógus már hetekkel az árverést megelőzően elérhető volt az interneten. A néprajztudomány vezető kutatói próbáltak lépéseket tenni annak érdekében, hogy az árverési listából a folklorisztika tudománytörténete szempontjából fontos tételek kikerüljenek és külön megvásárolhatóak legyenek, de az árverési eljárás ezen szakaszában ez már megvalósíthatatlannak bizonyult. 72 órával az árverés megkezdése előtt egy műtárgyszakértő, nem néprajzkutató, magánszemélyként kezdeményezte több árverési tétel védetté nyilvánítását a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Műtárgyfelügyeleti Irodánál, a műtárgyak védetté nyilvánításával kapcsolatos hatósági feladatokat ellátó állami szervnél. Az alábbi öt tételét:

- Fedics Mihály mesemondóval kapcsolatos dokumentumok, köztük az eredeti gyűjtés kézírata.
- Fényképek Fedics Mihályról, készítette Müller Miklós fotóművész, hozzá egy dedikált könyv és egy katalógus.
- Felvidéki gyűjtés, 1955-ben és 1956 őszén, kéziratok és fényképek, valamint a Naplóhoz készített jegyzetek a Zoboraljáról.
- Kálmány Lajos népmesekutató, Ortutay Gyula szellemi elődjének kézíratai és levelezése, egyebek mellett *A Hold néphagyományainkban* című munka első 20 oldala.

² A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisaiban gazdag dokumentációra találunk 1947–50 közötti vallás- és közoktatásügyi miniszterségéhez kapcsolódóan, de ugyancsak jelentős a Magyar Központi Híradó (1945–47), később pedig a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja elnökeként (1950–52) hozzá kapcsolódó dokumentáció. Hatalmas hivatalos iratanyag keletkezett a Hazafias Népfront főtitkári (1957–64), majd alelnöki (1964-től) posztok betöltésének idejéből, valamint a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökeként végzett munkája nyomán. Tudósi és tudományszervezői tevékenységének (a teljesség igénye nélkül felsorolva néhány vezető tisztségét: 1946-tól a budapesti egyetem Néprajzi Tanszékének tanára, 1957–63 között az ELTE rektora, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, 1967-től haláláig, 1978-ig az MTA Néprajzi Kutatócsoport alapító igazgatója) dokumentumaiból még sok esetben életében vagy mások kézíratos anyagából, hagyatékából feltárva jutottak az MTA Kézírtárába, az ELTE Néprajzi Intézet Archívumába, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumába és az MTA BTK Néprajztudományi Intézet Adattárába. Az akadémiai kutatóhely adattárában, ahogy vezetője, Czövek Judit összegezte, összesen 126 tételből áll az Ortutay Gyulához kapcsolódó iratanyag, ezek elsősorban hivatali levelek, beszédek vázlatai, publikációinak kézíratai, feljegyzések.

• Ortutay Gyula tudományszervező tevékenységének dokumentumai, levezése kollégáival.

A védetté nyilvánítási folyamat elindításához szükséges, hogy a magánkezdeményezést egy szakmai intézmény szakértői véleménnyel támogassa. A Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Műtárgyfelügyeleti Iroda megkeresését követően az MTA BTK Néprajztudományi Intézet szövegfolkloristái: Landgraf Ildikó és Gulyás Judit szakértői véleményt készítettek a felsorolt tételek védetté nyilvánítása érdekében, sőt, még további két tétel védetté nyilvánítását kezdeményezték, a következőket:

- A fiatal kutató első nyírségi gyűjtésének (1932) dokumentumai, benne az eredeti kézírásos gyűjtőfüzet és Turi Sándor saját gyűjtésű szövegei.
- Néprajzi tárgyú dokumentumok Ortutay Gyula gyűjteményéből: többnyire neki címzett küldemények az ország több vidékéről.

Az aukciós iroda rendkívül részletes és igényesen összeállított katalógusában³ olvasható címeken hivatkozom az egyes tételekre, amelyek több és sokszor különböző típusú dokumentumokat (levél, levélpiszkozat, fénykép, újságkivágat, különlenyomat, katalógus stb.) tartalmazott. Ezek tudományos értéküket, jelentőségüket tekintve olykor nagyon különbözőek. Az árverési anyag elrendezését nem a néprajztudomány, hanem természetesen elsősorban a műtárgypiaci szempontok határozták meg. Így például külön tételbe kerültek a Fedics-gyűjtés dokumentumai, a mesék eredeti gyűjtési kézírata és a mese-mondóról készült képek. Ezek a folklorisztikai kutatások számára – különösen, hogy ez a gyűjtés vált a budapesti egyéniségkutató meseértelmezési irányzat kiindulópontjává – elválaszthatatlanok. A fotók iránti jelentős műtárgypiaci érdeklődés miatt viszont a gyűjtéshez kapcsolódó fényképeket külön tételbe sorolták be. Minden árverési tételnek emelték az árát, ha voltak bennük fotók. Ráadásul a Fedics Mihályról készült fényképeket az a Müller Miklós készítette, aki később nemzetközi hírű fotós lett Spanyolországban. A Fedics-képek mellé az aukciós ház a fotós egy katalógusát és könyvét is hoztatta, amelyek természetesen a folklorisztikai kutatás számára már nem elsődleges jelentőségűek. Szakértőként mi viszont az egyes árverési tételek egészének védetté nyilvánítását kezdeményeztük, mert a számtalan kézíratos és képi anyag értelmezése, az egyes dokumentumok összekapcsolása, elkülönítése csak további folklórfilológiai kutatásokkal végezhető el, amihez okvetlenül szükséges volt a tudományszak számára fontos iratok egyben tartása.

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény⁴ 3. fejezete (*A kulturális javak védelmére vonatkozó rendelkezések*) szabályozza a védetté nyilvánítás folyamatát. A jogi rendelkezés szerint védetté nyilváníthatóak kiemelkedő alkotóművészek életművének vagy alkotói korszakainak meghatározó alkotásai, vagy olyan kulturális javak, amelyek jellemzően kép-

³ Az irat- és könyvanyag katalogizálását Szabó Béla István végezte.

⁴ http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0100064.TV

viselik egy adott korszak, esemény, szervezet, személyiség vagy hely jelentőségét, vagy amelyek egy-egy kulturális területnek egy-egy ágát, illetve korszakát meghatározó módon képviselik, és amelyekből kevés példány ismert, vagy amelyek jelentőségét egy meghatározott környezethez fűződő kapcsolatuk adja. Ezeket a kritériumokat szem előtt tartva fogalmaztuk meg szakvéleményünket és indokoltuk, miért szükséges az Ortutay-hagyaték előbbiekben részletezett darabjainak védettsége.

A közérdekből kimondott védettség korlátozza a tulajdonos szabad rendelkezését, amelyek közül a legsúlyosabb a külföldre történő, végleges kivitel tilalma. Ez a veszély feltehetőleg kevésbé fenyegeti a magyar nyelvű folklórgyűjtéseket és dokumentációikat. Sajnos, a néprajzi kutatás szempontjából legfontosabb kérdés a hozzáférhetőség, kellőképpen dodonai módon van megfogalmazva a jogi szabályozásban. A tulajdonosnak biztosítania kell a kutathatóságot, de erre nem kötelezhető. A kutatási igényt a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központban kell bejelenteni, majd képviselőjük felveszi a kapcsolatot a védett alkotás tulajdonosával. Mindenképpen szükséges, hogy a kutatni szándékozó igyekezzen jó kapcsolatot, együttműködő viszonyt kiépíteni a tulajdonossal, mert a hatóságnak nincs szankcionálási joga.⁵ Mindezeket azért tartottam fontosnak rögzíteni, mert a néprajzi, gyűjtési dokumentumok védetté nyilvánításával tudományunk számára eddig járatlan utat követtünk, tudomásom szerint ez az első alkalom, hogy folklórgyűjtések védettséget kaptak. Másrészt az Ortutay-hagyaték védett tételei közül három is magángyűjtőhöz és nem közintézményhez került, a következők:

- Felvidéki gyűjtés, 1955-ben és 1956 őszén, kéziratok és fényképek, valamint a Naplóhoz készített jegyzetek a Zoboraljáról.

(Ebben a tételben néprajzi gyűjtés nem volt, az anyagban kiküldetés[ek] úti beszámolóit olvashatóak. Gazdag fotóanyag volt mellékelve, ez felszórfolta az árat, ezért nem sikerült közintézményeknek megvásárolniuk.)

- Ortutay Gyula tudományos szervező tevékenységének dokumentumai, levelezése kollégáival.

(Többek között az MTA néprajzi és népzenei kutatócsoportok ügyeivel kapcsolatos levelek; levélváltás Dégh Lindával és Vázsonyi Endrével 1959-ből; Korompay Bertalan *Bertelaki Figyelő* című kéziratot folyóirata nyomán támadt ún. Korompay-üggyel kapcsolatos levelek; Ortutay Gyula és Voigt Vilmos levélváltása 1970-ből és 1974-ből. Összesen 31 levél és néhány egyéb dokumentum, egyes műveinek kiadói adminisztrációja, szerződések, elszámolások, meghívók stb. A tételt egy történész akadémikus vásárolta meg,

⁵ A védett alkotás kutathatóságáról és tágabban a Műtárgyfelügyeleti Iroda és a Kulturális Javak Bizottsága működéséről lásd: <http://www.forsterkozpont.hu/mutargyfelugyeleti-iroda/rolunk/625>

a levelek így a tudományos kutatás látókörében maradnak reményeink szerint.)

- Néprajzi tárgyú dokumentumok Ortutay Gyula gyűjteményéből: többnyire neki címzett küldemények az ország több vidékéről.

(Rendkívül vegyes anyag, egyrészt Ortutay Gyula saját gyűjtéseinek kéziratjai, javított kéziratjai, gépiratai, másrészt mások által gyűjtött, neki elküldött anyagok. Gondos folklórfilológiai kutatást igényel majd a dokumentumok eredetét, keletkezésük körülményeit kideríteni, ezért is volt meglepő, hogy nem néprajzkutató magángyűjtő vásárolta meg a tételt.)

A szakvéleményírás, a védetté nyilvánítás és az aukción való részvétel számomra a következő tanulsággal szolgált. Abban az esetben, ha tudományunk egy fontos tudósi hagyatékot szeretne a kutatás számára megőrizni, próbálja meg elkerülni, hogy árveréseken kelljen azokat megszereznie, mert a szűkös költségvetésű állami intézmények nehezen tudnak lépést tartani a licitekkel. Amennyiben az örökösök ezt lehetővé teszik, meg kell egyezni mielőbb a néprajztudomány számára fontos kéziratok megvásárlásáról. Ha netán az aukcióra bocsátás mégis elkerülhetetlen, akkor azonnal lépni kell a védetté nyilvánítás ügyében, mert 30 nappal az árverés megkezdése előtt esetlegesen van még lehetőség érvényesíteni az állam elővásárlási jogát és a Forster Központ közvetítésével állami támogatással megvásárolni a tudományos kutatás számára különösen fontos kéziratokat. A továbbiakban érdemes néprajzkutatói szemmel figyelni a kézirat- és könyvaukciók katalógusait.

Kamarakiállításunkon 2015. november 19-én az MTA BTK Néprajztudományi Intézet Könyvtárában öt vitrinben helyeztük el az öt megvásárolt tételt. Négy tételt a Néprajzi Múzeum vásárolt meg: a fiatal kutató első nyírségi gyűjtésének (1932) dokumentumai, benne az eredeti kézírásos gyűjtőfüzet és Turi Sándor saját gyűjtésű szövegei (védett); Fedics Mihály mesemondóval kapcsolatos dokumentumok, köztük az eredeti gyűjtés kézírata (védett); Kálmány Lajos népmesekutató, Ortutay Gyula szellemi elődjének kéziratjai és levelezése, egyebek mellett *A Hold néphagyományainkban* című munka első 20 oldala (védett); cédulagyűjtemény, amely Ortutay Gyula teljes szakmai életútját végigköveti, több ezer darabos. Az ötödik tételt – Fényképek Fedics Mihályról, készítette Müller Miklós fotóművész, hozzá egy dedikált könyv és egy katalógus (védett) – pedig az MTA BTK Néprajztudományi Intézet vette meg.

Az első vitrinbe kerültek az 1932-es nyírségi gyűjtés, a pályakezdő Ortutay Gyula első jelentős terepmunkájának dokumentumai, illetve a gyűjtéséhez kapcsolódó későbbi iratok.

- Ajánlólevelek: Inczedy László prefektus, Egyetemi Szent Imre Kollégium ajánlólevele a főtisztelendő plébános uraknak; Virányi alispán ajánlólevele minden főszolgabírónak; Dr. Deme Sándor ajánlólevele, Borbély Sándor főszolgabíró minden hatóságnak a járásban; Gál András megyei könyvtárnok Hajdú Mihály nagytiszteletű úrnak; Móra Ferenc levele barátjához, Kiss Lajoshoz, nyíregyházi múzeumigazgatóhoz (1932. június 16.), amelyben a fiatal

Ortutay támogatását kéri (Az eredeti kéziratos levél régi gépirata (hiányos) + újabb, teljes fénymásolatban.

Ortutay Gyula mindössze nyolc éves volt, amikor édesapját elveszítette. Ortutay Istvánt temetésén barátja és a Szegedi Naplónál főszerkesztője, Móra Ferenc búcsúztatta, aki egész életében atyai jóbarátként segítette Ortutay Gyulát.

- Ajánlólevél tanárai – az illusztris névsor: Dézsi Lajos, Mészöly Gedeon, Solymossy Sándor, Sík Sándor, Horger Antal, Huszti József – aláírásával és Buday Árpád, az egyetem dékánjának láttatásával:

„*Alulírott egyetemi professzorok melegen ajánlják Nyíregyháza és környéke közönségének szíves jóindulatába Ortutay Gyula urat, a szegedi Tud. Egyetem bölcsészeti karának IV. éves hallgatóját, aki ama vidéken népi tanulmányokat óhajt végezni. Tudományos kutatásra felkészülten fog a vállalkozásába s célja elérésében a helybeliektől szíves erkölcsi támogatást kért. Kéréséhez szívesen csatoljuk a magunkét. Szeged, 1932. máj. 28.*”

A számos, körültekintő ajánlólevél dacára a fiatal gyűjtőt Balsán a gávai csendőrzárőr bekísérte, és a helyi tanítónak kellett igazolnia egyetemi igazolványának és Móra Ferenc ajánló sorainak hitelességét.⁶

- A M. Kir. Vallás és Közoktatásügyi Minisztertől kapott 800 pengős⁷ belföldi ösztöndíjának iratai (2 db), dátumozás: 1934. július 19.

- Félárú vasúti jegy a Nyíregyháza–Szeged vonalra, Ortutay aláírásával 1932. 08. 27.

- Az ún. HISZÖV⁸-ügy iratai (Ortutay Gyula: *Feljegyzések a HISZÖV-féle rágalmazási ügyről* – gépirásos fogalmazvány, javításokkal, tisztázattal azonos címmel, 1959. 05. 11.; gyorsírásos feljegyzések; Bálintné Turi Margit nyilatkozata a rágalmazási ügygel kapcsolatban, fogalmazvány és gépirat; Bálint Istvánné levele Ortutay Gyulának, 1959. 05. 12.; Erdős József, az OKISZ elnökének nyilatkozata az ügyben.

Az ügy lényege egy kisszerű rágalmazás, amelynek mozgatója Ortutay Gyula nyírségi gyűjtéseinek segítője, a paszabi tanító és hagyománygyűjtő Turi Sándor lánya, Bálintné Turi Margit volt. Az ügyre a HISZÖV két paszabi dolgozója és Turi Margit között felmerült vitás kérdések nyomán derült fény.

- A nyírségi néprajzi gyűjtés (Nyírbátor, Kisvárda, Ajak, Döge, Balsa, Szabolcs, Paszab, Nyírmada) kézirata, gyűjtési naplója (egyedi méretre vágott

⁶ Vö. Paládi-Kovács Attila: *Ortutay Gyula. (A múlt magyar tudósai)* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991. 41.

⁷ Ez idő tájt az egyetemen végzettségű közalkalmazottak átlagkeresete havi 400 pengő körül mozgott, az egyetemen oktató tanároké 500–800 pengő között. Vö. Kovács István Gábor: A diplomások kereseti viszonyai a két világháború között. (Adatok a társadalmi hierarchiához). In Uő: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 9–31. Az ösztöndíjjal Ortutay Gyula több hónapos gyűjtéseinek költségeit támogatta a minisztérium.

⁸ Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek Országos Szövetsége.

papírlapok, 21x17 cm összefűzve mintegy 380 lap terjedelemben). Minden témakörben (népdal, mondák, találós kérdések, dramatikus emlékek stb.) a számozás újraindul. A fedélen olvasható: „*Jegyzőkönyv. Ortutay Gyula IV. é. bölcsészhallgató. Aki megtalálja küldje Nyíregyházára Kiss Lajos múzeumi igazgató úr részére (Jósa Múzeum)*”.

A gyűjtési naplóban lejegyzett mesék és mondák Ortutay Gyula: *Nyíri és rétközi parasztmesék* kötetében jelentek meg 1935-ben.⁹ A lírai és balladaanyag pedig a *Mondotta Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény: nyíri, rétközi balladák, betyár- és juhásznóták* kötetben.¹⁰

Az Ortutay-hagyaték sorsa, a védetté nyilvánítás procedúrája és maga az árverés megerősítette bennünk azt a régóta formálódó véleményünket, hogy szükséges volna a továbbiakban a tudósi hagyatékok kérdését tágabb kontextusba helyezni és egy olyan műhelykonferenciát, kerekasztal-megbeszélést szervezni szélesebb szakmai körben, további néprajzi intézmények bevonásával arról, hogy miként lehetne és kellene jól kutathatóvá tenni jeles néprajztudósaink tudományos örökségét. Egy ilyen tanácskozással is felhívni a figyelmet a tudományos kutatóhelyek szerepére a néprajzi hagyatékok, kéziratok védetté nyilvánításában, megőrzésében, ezért is szerepelt programunk: *A néprajztudomány kéziratok forrásainak sorsa a 21. században* főcíme után az I. szám. Terveink szerint 2016 első felében kerülne sor a következő, II. számú rendezvényre, immáron a Néprajzi Múzeumban.

LANDGRAF ILDIKÓ

* * *

⁹ *Nyíri és rétközi parasztmesék*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel együtt közli Ortutay Gyula, illusztrálta Buday György. Gyoma, Kner Izidor Könyvnyomdája, 1935.

¹⁰ *Mondotta Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény: nyíri, rétközi balladák, betyár- és juhásznóták*. Bevezette és gyűjtötte Ortutay Gyula. Buday György fekete-fehér fametszeteivel. (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma 5.) Szeged, Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavállalat Rt., 1933.